

Op zoek naar homoseksualiteit en verzet

‘Dat hij (=de homoseksueel) in liefde voor zijn vaderland en voor zijn medemens niet achterbleef is in de afgelopen oorlogsjaren wel sterk tot uiting gekomen. Zo zijn er o.a. tal van onderduikers door homoseksuelen opgenomen en voortgeholpen. Voorbeelden genoeg zijn me hiervan bekend, een o.a., waar niet minder dan acht joodse landgenoten door een homoseksueel vriendenpaar zijn opgenomen, verborgen gehouden en verzorgd, met gevaar natuurlijk voor eigen leven.

Maar ook in de actieve verzetsbeweging namen homoseksuelen een zeer voorname plaats in, waarbij tal van hen het offer van hun leven gebracht hebben, zo, dat ze zelfs de eerbied van de vijand afdwongen.”

Dit schrijft de grondlegger van de emancipatiebeweging in Nederland, jhr. Jacob Schorer, in 1946 in het nawoord van zijn brochure *Gelijkheid van Recht – ook Hier!* waarin hij (niet voor de eerste keer) een dringend beroep op de Nederlandse regering doet om artikel 248bis af te schaffen.

Hij dacht daarbij ongetwijfeld aan Willem Arondéus, Sjoerd Bakker en Carel Peekelharing. Daarnaast dacht hij zeker aan Han Stijkel en enkele leden van zijn groep. Zo schrijft hij op 1 april 1953 aan zijn goede vriend en compaan Jaap van Leeuwen: ‘ja zeker was hij een onzer, en in de Stijkelgroep waren er verscheidene. Ik dacht dat je dat wel wist. In mijn *Gelijkheid van recht* heb ik daarop ook gewezen, al heb ik dan geen namen genoemd, maar *pour bon entendeur* was dat toch, dunkt me, wel duidelijk. Hij behoorde tot mijn goede vrienden, en hij heeft me in Mei 1940 met François trouw geholpen bij het vernietigen van het volledige dossier van het W.H.K. Hij was altijd vol ijver voor onze zaak. Requiescat in pace.’ (Archief Van Leeuwen, IHLIA Amsterdam)

Arondéus, maar ook Bakker en Peekelharing hebben in de afgelopen jaren al heel wat aandacht gekregen. Dat geldt niet voor Han Stijkel. Als de brief van Schorer niet bewaard was gebleven in het archief van Van Leeuwen, zouden we niet weten dat Han Stijkel homoseksueel was. Wat doet het er eigenlijk toe?

Waarom zouden we dit willen weten?

Maar ook: waarom weten we het eigenlijk *niet*?

Ik stel die vraag niet omdat ik perse nieuwe zieltjes aan de LHBT kudde wil toevoegen. Wel omdat ik vind dat het verhaal over verzet in de tweede wereldoorlog vandaag ook nog relevant is omdat de geschiedenis niet zwart-wit is. Die bestaat niet uit eendimensionale helden en schurken alleen. De geleefde werkelijkheid was vaak gecompliceerd en redenen om in verzet te komen waren dat ook. Wat wij nu als identiteitskenmerken zien – sekse, levensovertuiging, seksuele voorkeur – speelden een rol, die helaas nog vaak onderbelicht blijft. Wat de vrouwengeschiedschrijving al lang geleden wist, kan geen kwaad nog eens te herhalen: het persoonlijke is politiek, en politieke beslissingen doen er toe. Omdat de vraag waarom mensen in verzet komen ook vandaag nog zeer relevant is – misschien zelfs relevanter dan op enig moment in de afgelopen decennia.

Johan Aaldrik Stijkel moet een complexe persoonlijkheid zijn geweest. In zijn levensgeschiedenis laten zich allerlei tegenstrijdigheden herkennen. Hij was zeer gelovig – bepaald niet ongebruikelijk in het Nederland van de jaren 30 en 40. Daarnaast was hij vrijmetselaar. En homoseksueel. Bovenal was hij zeer ambitieus en zag zich kennelijk al op jeugdige leeftijd als een leider van mensen.

Stijkel werd op 8 oktober 1911 in een remonstrantse familie in Rotterdam geboren. Zijn vader was coupeur en had een kennelijk goed lopend bedrijf, dat ook tijdens de oorlog bleef functioneren.

De jonge Han ging naar de Christelijke HBS en moest daarna aanvullend staatsexamen doen om naar de Universiteit te kunnen. Hij ging Engelse taal en letterkunde studeren aan de

Universiteit van Amsterdam (aan de VU kon dat toen nog niet). Volgens een na de oorlog verschenen reeks herdenkingsartikelen in de *Haagsche Courant* zou hij als bijvakken pedagogiek en sexologie gestudeerd hebben. (*Haagsche Courant* 17/4,1/5,8/5,15/5,22/5 en 29/5 1948) Vooral dat laatste is opmerkelijk. Seksuologie was toen nog niet universitair. De Nederlandse seksuologen hielden zich, in nauw contact met de Duitse, in die periode vooral bezig met homoseksualiteit. (Gijs 1990, 103-113) Schorer vormde de belangrijkste link met Duitse seksuologen als Hirschfeld. Beiden deelden de mening dat wetenschap en kennis een belangrijk middel vormden om vooroordelen en rechtsongelijkheid met betrekking tot homoseksualiteit tegen te gaan. In het jaar waarin Stijkel ging studeren, 1932, verhuisden de Stijkels naar de Haagschestraat 113 in Den Haag. Schorer stuurde exemplaren van de Jaarverslagen van het NWHK naar studenten en woonde eveneens in Den Haag. Wellicht is het contact tussen Stijkel en Schorer dus al in 1932 ontstaan. Nadat Stijkel in 1937 zijn kandidaats had gehaald, vinden we hem ineens in Portugal, volgens zijn eigen zeggen om van daar uit een bijdrage te leveren aan de Spaanse burgeroorlog. Het is niet duidelijk wat hij daar precies deed; wel zou hij er in 1938 een Portugese medaille voor ontvangen hebben. (*Het Vaderland* 13-10-1938). Die verwijzing naar het maar ter nauwer nood neutrale Portugal in die tijd is ook een tegenstrijdigheid. Aan wiens kant stond hij daar? Niet van de communisten, omdat Stijkel in de Scheveningse gevangenis aan zijn medegevangene Willem Harthoorn vertelde dat deze de eerste communist was die hij ooit had ontmoet. Zelf noemde hij zich anti-revolutionair.

Tijdens zijn verblijf in Portugal zou Stijkel de verzetsstrategie hebben ontwikkeld die hij triumviraten noemde. Wanneer Duitsland zou binnenvallen – en hij twijfelde er na wat hij in Spanje had gezien niet aan dat dat zou gebeuren, zou hij overal kleine cellen ontwikkelen, onder de plaatselijke leiding van steeds een driemanschap, met vertegenwoordigers van militairen, burgerlijk bestuur en politie. (NIOD, nrs 249-794 en 795 verslag onderhoud C. de Koning 31-5-1946)

Meteen na de Duitse inval kon Stijkel aan het werk. Zoals al aangegeven hielp hij samen met Joannes François Schorer met het vernietigen van het archief van het NWHK. De feitelijke vernietiging gebeurde overigens door de dienstbode, die de kachel opstookte met de papieren (Van der Meer 2007, 359). Spoedig daarna bezoekt hij een groot aantal landelijke prominenten aan wie hij zijn netwerkplannen voorlegt, te beginnen met minister president Colijn. Hoe komt het dat hij, jongeman van betrekkelijk eenvoudige afkomst, dit doet, en ook nog succes heeft? Is de vrijmetselarij hier een toegangkaart? Colijn ontving de jongeman op basis van zijn christelijke staat van dienst. Colijn vond het nog te vroeg om al iets te doen, hij was bang voor Duitse represailles en wachtte op bericht uit Engeland, maar luisterde aandachtig toe. In ieder geval ging de bal rollen, en kreeg Stijkel steeds meer medestanders, precies volgens het door hem ontwikkelde concept van de triumviraten. Of ze nu door Colijn voorgesteld zijn (zoals de *Haagsche Courant* suggereerde) of uit de christelijke netwerken waartoe hij als christelijke jongere makkelijk toegang had weten we niet, maar al in de loop van 1940 zijn er contacten met burgemeester Ritmeester van Den Helder, de prominente anti-revolutionaire jeugdleider Joh H Schuerer en de hoge militairen Hasselmann en Bolten. Hasselmann was directeur materieel van de landmacht en Bolten werkte voor de geheime dienst van de marine. Duidelijk is dat met deze contacten een kern van de Stijkelgroep was gevormd, precies volgens de gedachte van de triumviraten. De ambitieuze Stijkel zag zichzelf als het geschikste landelijke hoofd van de netwerken, waardoor hij in conflict kwam met generaal-majoor Hasselman. Maar ook deze moest wel toegeven dat een jonge man aanzienlijk minder opviel dan een oude generaal, die bovendien nog had moeten beloven zich van vijandelijkheden te onthouden. Zo reisde Han Stijkel door het hele land om zijn netwerk op te bouwen en informatie te verzamelen. Hij gebruikte daarbij het pseudoniem dr. Eerland de Vries (dokter wellicht als geheime ambitie, en 'Eerland' naar de meisjesnaam van zijn jonggestorven moeder Neeltje Eerland)

Een vastomlijnde 'groep' was er niet. De Duitsers hebben later om propagandistische redenen voorgedaan alsof het om een enkele groep van wel 150 mensen rond één leider, Stijkel, zou zijn gegaan, zodat het leek of hier een enorm staatsgevaarlijk netwerk bezig was. In werkelijkheid waren er verschillende kleinere groepen, die allemaal met een of twee linken

met elkaar waren verbonden. Een zwaartepunt bevond zich in Den Haag, de woonplaats van Stijkel. Een ander zwaartepunt lag in de Zaanstreek, waar men intensief contact had met enkele leden van de net opgerichte Ordedienst (groep Westerveld). Tot in redelijk detail is nog wel te reconstrueren wie via wie bij het verzetswerk betrokken raakte, al voert deze opsomming hier te ver.

De leden van de diverse netwerken waren zeer divers. Er was een connectie met Nederlands Indië, die onder meer tot uiting kwam in de vele studenten Indisch recht, er waren militairen, politiemensen, zoals een inspecteur van de jeugdpolitie in Den Haag, Tine van Deth, maar ook industriëlen, enkele kooplieden en administratieve medewerkers, een joodse advocaat en een joodse vertegenwoordiger, van alles wat. Bijna de helft was jonger dan 30 jaar. Wat begonnen was rond een protestantse kern werd al spoedig multi-gelovig. Het uiteindelijke doel was om met deze cellen de kern te bouwen van de groepen die orde en rust konden bewaren nadat de Duitsers verslagen waren, maar zolang dat nog niet het geval was, verzamelde men zoveel mogelijk informatie die kon helpen bij het verslaan van de vijand. Spionage dus.

De omvang en de versnippering van dit netwerk maakte het ook zeer gevoelig voor verraad. En dat is ook precies wat er gebeurde.

Het was in het begin van de oorlog en waarschijnlijk was iedereen vol idealisme, maar onervaren en naïef. Ook hield men er geen rekening mee dat het spionnenspel van twee kanten gespeeld kon worden. Het netwerk werd al spoedig geïnfilteerd. De SD had overal 'V-Männer' ingezet, ook bij de Haagse politie. Stijkel en zijn mensen werden 'gespielt' door de SD, en wel via verschillende kanalen. Hoe precies, is nog steeds niet in detail duidelijk. In ieder verslag dat ik er over lees, wordt steeds een ander voor het verraad aangewezen. In ieder geval liep Stijkel in een val van de SD rond een poging om met het verzamelde spionagemateriaal naar Engeland te varen. Stijkel vond het eerst te gevaarlijk, maar werd onder druk gezet om toch te gaan. Daarbij werd hem voorgespeeld dat er contact via een (politie)radio was geweest met de regering in Londen. Londen zou er op aan hebben gedrongen het materiaal zo snel mogelijk eigenhandig daar heen te brengen. Daartoe werd de hulp ingeroepen van twee Katwijker vissers, de zwagers Van der Plas van de kotter KW133. April 1941 voer Stijkel samen met zijn twee naaste medewerkers, Kees Gude en de jonge Tien Baud, de politiemans Van Dijk en een van de infiltranten, Van Wezel, die zich had voorgedaan als een rijke halfjood die dringend naar Engeland moest, de Scheveningse haven uit. Nog in de haven bleek dat het geheel verraden was. De haven was door de Duitsers afgesloten. (Zie over deze reconstructie o.m. A.J. Van der Leeuw, ongepubliceerd artikel voor Elsevier 1993, <http://www.handenineen.nl/files/handen-ineen-fragment-artikel-dr-a-j-van-der-leeuw.pdf>)

De kotter voer vlug terug naar de kant, Baud en Van Dijk waren gekleed als vissers en sprongen snel van boord toen ze zagen dat het mis ging, maar Stijkel en Gude hadden hun nette kleren aan omdat ze de koningin zouden ontmoeten en werden direct gepakt. Later bleek dat de regering in Londen nimmer contact via de radio met de groep had gehad.

In twee maanden tijd werden ruim 150 personen gearresteerd wegens spionage. Enkelen vertelden wat zij wisten, zodat er nog meer mensen gearresteerd werden. Bij de huiszoeking in de woning van Stijkel bleek pas wat er allemaal was verzameld.

Onder de vloer van het huis werd een opslagplaats gevonden met wapens, adressen en zelfs een dagboek waarin de activiteiten omschreven waren. Er was veel informatie verzameld over de kustverdediging, kaarten van vliegvelden, bouwplannen voor onderdelen van schepen en mijnen, voor het nieuwe Heinkel gevechtsvliegtuig, voor nachtnavigatie en geheime testapparatuur, en een volledig peilapparaat voor turbopropvliegtuigen, en een instrument voor het richten van torpedo's vanaf onderzeeërs. (Zie Davidson 2014, die dat kennelijk uit de papieren van de rechtszaak heeft gehaald. Stijkel vertelde een vergelijkbaar verhaal aan Harthoorn in de gevangenis: 'Mijn vriend (vermoedelijk Gude) viel al direct door de mand; hij was helemaal de kluts kwijt. Hij meende dat onze arrestatie er op wees dat Gods zegen niet op ons werk rustte. Zo heeft hij bij voorbeeld verteld dat ik twee legerrevolvers voor hem

verborgen had, diep in het zand onder de vloer van mijn woning. ‘Hazenbroek’ was erg op die revolvers gesteld, omdat ze een aandenken waren aan zijn vader, die evenals hij, officier was. De SD heeft ze netjes uit het zand gevist. Nu ben ik, behalve van spionage en sabotage, ook nog beschuldigd van geheim wapenbezit. Dat is driemaal de doodstraf als mijn proces voorkomt (Harthoorn 1963, 24). Een groot deel van dit materiaal was verzameld door de Zaanse tak, onder andere door Dick de Vries, die later nog ter sprake komt. Stijkels vader wist overigens van niets. Alleen de huishoudster, Dicky Weeber, bleek op de hoogte te zijn van de verzetsactiviteiten van Han.

Uiteindelijk kwamen 47 gearresteerden in de Scheveningse gevangenis, het Oranjestad terecht: 43 mannen en 4 vrouwen. Er zijn verschillende bronnen die vertellen hoe het enkelen van hen daar verging, en ook later in de strafgevangenis in Berlijn. Daaruit blijkt dat ze naar omstandigheden relatief goed behandeld werden. Een belangrijk onderwerp in deze verslagen is overigens de (geringe) hoeveelheid en kwaliteit van het eten, net als in alle totalitaire instellingen.

Er bestaat zelfs een verslag over Stijkel in het Oranjestad, opgeschreven door zijn celgenoot de communist Willem Harthoorn, ik noemde hem al. Helaas gaan ze vooral over Harthoorn en het communisme zelf en veel minder over Stijkel. Als Harthoorn Stijkel ontmoet is deze sterk vermagerd, maar vol goede moed. “Voor hem staat een jongeman van zijn eigen leeftijd. Hij heeft een baard van enkele weken. De kleren slobberen hem om het lijf, hetgeen er op wijst dat hij er tijdens zijn gevangenschap niet dikker op is geworden.” Stijkel brengt de dagen door met lezen in de Bijbel; soms lezen ze een ander boek of spelen kaart. Als Stijkel goedgemoed is, zingt hij liederen van de oostenrijker Hugo Wolf, zijn lievelingscomponist. (Harthoorn 1963)

Stijkel toont zich ook in de gevangenis een organisator. Hij houdt met behulp van een roestige spijker de dagen bij die hij in de muur krast. Hij communiceert met medegevangenen door op de muur te tikken – aanvankelijk met zoveel tikken als het de letter van het alfabet is, later in morse. Ook schrijft hij briefjes met een stompje potlood dat in de dikke stoflaag op de electriciteitsbuis ligt verstopt, op het bruine papier van de suikerzakken. De briefjes zijn bedoeld voor zijn medebeklaagden, en worden bezorgd door ganglopers en tonnenstoters. Zelf probeert hij te vergeefs het geliefde baantje van ‘gangloper’ te krijgen. De directeur van de gevangenis Schweiger zou aan vader Stijkel verteld hebben, dat dit hem geweigerd werd omdat hij bang was dat dit Stijkel zoveel macht zou geven dat hij de hele gevangenis naar zijn hand zou zetten (verklaring F. Schaaff, NIOD 190b nr 30. Schaaff, omschreven als ‘verbindingsman’ van de Stijkelgroep, werd ook gearresteerd, maar in september 1941 weer vrijgelaten).

Stijkel vraagt zijn medestanders eerdere verklaringen in te trekken en nieuwe verwarrende af te leggen. De bedoeling is om tijd te rekken, wellicht is de oorlog dan afgelopen. Dat helpt de gevangenen van de regen in de drup: er komen Gestapomannen uit Berlijn om de verwarde Stijkelzaak uiteen te rafelen.

Eind maart 1942 komt plotseling het bericht dat de 47 gevangenen hun bezittingen moeten inpakken. Ze worden naar Berlijn gebracht. Daar gaan ze naar verschillende gevangenissen: de mannen naar de Wehrmacht-Untersuchungsgefängnis aan de Lehrter Straße; de vier vrouwen naar twee tuchthuizen. Onderling was vrijwel geen communicatie mogelijk. (Noot: Ieder had alleen contact met degenen die in hetzelfde deel van de gang opgesloten waren. In het geval van Davidson was dat met Hes en de gebroeders Helmer, maar ook met de jonge Baud, die kennelijk het onderwerp van mild geplaag was. Toen Baud een keer aankwam met het gerucht dat ze niet doodgeschoten maar onthoofd zouden worden, voegde Davidson hem toe dat hij dat als baron toch wel gewend zou moeten zijn.)

Omdat ze Nacht und Nebel gevangenen zijn, is er ook geen communicatie vanuit de buitenwereld mogelijk. Er was kennelijk wel uitgelekt dat ze naar Berlijn waren afgevoerd, maar verder wist men niets. Schorer schrijft in deze tijd aan Van Leeuwen dat hij en Stijkels vader zich grote zorgen maken over zijn lot.

Het is niet duidelijk waarom het proces in Duitsland plaats vond. Dat proces geschiedde achter gesloten deuren en was volgens de overlevende vrouwen een schijnproces. In vijf groepjes werden de 47 leden van het netwerk voor het Reichskriegsgericht, de hoogste militaire rechtbank, berecht. Allen werd spionage ten laste gelegd. Daarop stond per definitie de doodstraf. De militairen werd bovendien breuk van de belofte ten laste gelegd die ze aan de Duitsers hadden gedaan toen ze uit krijgsgevangenschap werd vrijgelaten, nl dat ze zich niet zouden verzetten. Van de 47 werden 41 ter dood veroordeeld. De overigen kregen tuchthuisstraf of werden naar het concentratiekamp gestuurd.

De Nederlandse regering heeft via de contactman Millenaar nog geprobeerd een ruil voor te stellen tussen de gevangenen en ter dood veroordeelde Duitsers in geallieerde handen. Maar die bleken er in de praktijk helemaal niet te zijn.

Zo kwam op 3 juni 1943 het bericht dat men zich klaar moest maken: de volgende ochtend zou de executie plaatsvinden. De 32 gevangenen die geëxecuteerd gingen worden (de overigen hadden gratie gekregen) kregen een papier om een afscheidsbrief te schrijven. Dominee Poelchau, die zich in de gevangenis zeer om het lot van de gevangenen had bekommerd, vreesde dat deze brieven meteen na de executie door de nationaal-socialisten vernietigd zou worden, en gaf stiekem een tweede papier, waar hij op zou passen. Zo komt het dat in ieder geval de afscheidsbrief van Han Stijkel aan zijn vader ('Lieve Pipa') bewaard is gebleven.

In zijn afscheidsbrief toont Stijkel zich rustig en vol vertrouwen in wat hij 'het Eeuwige Rijk van den Logos' noemt, wat zowel naar zijn christelijke overtuiging als naar de vrijmetselarij kan wijzen. Twee kernzinnen ligt ik er uit: *Ontdaan van het materiele lichaam, dat ik altijd als een belemmering heb gevoeld, ben ik waar God wil. En laat geen droefheid, maar vooral ook geen haat of wraak die sfeer verstoren. Ik deed wat ik meende dat mijn taak was.*

De volgende ochtend werden de 32 in een vrachtauto geladen en naar de Schiessbaan Berlijn-Tegel gebracht. Daar werden ze een voor een, met tussenpozen van 5 minuten, Han Stijkel als eerste om 8 uur, gefusilleerd. Poelchau was er bij en noteerde dat zij allen de blinddoek weigerden en het Wilhelmus zongen.

Vijf personen - de vier vrouwen en een jonge man - overleefden de oorlog; de andere geëxecuteerden kwamen gedurende de oorlog in gevangenschap om. Hoewel ook de executies geheim waren gehouden, lekte het nieuws na enkele maanden uit. Oktober 1943 publiceerde het parool een kort bericht met de namen van de geëxecuteerden.

Daarmee verdwijnt Han Stijkel als handelend persoon uit deze geschiedenis. Is hij ons nu ook dichterbij gekomen?

In de overgeleverde materialen over de Stijkelgroep vinden we verder niets over homoseksualiteit, ja zelfs nauwelijks iets over een persoonlijk leven. Schorer was extreem voorzichtig en discreet in het noemen van namen van andere homoseksuelen.

Homoseksualiteit was een gegeven dat je maar beter geheim kon houden. Hij verwijst wel naar andere leden van de Stijkelgroep die 'zo' waren, maar wij moeten er naar raden.

Opnieuw weten we niets.

Maar dat knaagt, in ieder geval aan mij. Mijn zoektocht naar meer persoonlijke informatie leverde echter weinig op. Het is te lang geleden, ook de direct betrokken familieleden zijn overleden. Een aantal oudere leden van de groep liet nabestaanden achter - echtgenotes en kinderen. Maar zijn we in dit geval niet eerder op zoek naar de ongehuwden? Van alle leden van de groep zijn pasfoto's bekend. Ik moet eerlijk bekennen dat ik daar met meer dan gewone belangstelling naar gekeken heb, vanuit de zeer onwetenschappelijke gedachte om mijn gaydar te laten werken. De 16 ongehuwden waren voor het merendeel jonge studenten.

Zo ben ik zoek geweest naar de beide naaste medewerkers van Stijkel, Kees Gude en Jean Chretien Baud. Zij waren in 1940 resp 24 en 21 jaar oud. Kees Gude en Tièn Baud kenden elkaar mogelijk uit de mobilisatietijd toen ze beiden als militair in Soestduinen gelegerd waren. Gude, student aan de TH, had zich vervolgens als tweede luitenant bij de artillerie

onderscheiden bij de slag om de Grebbeberg. Jhr Jean Chretien Baud kwam uit een adellijke familie die al generaties de Nederlandse staat en het hof diende – zijn overgrootvader was GG van Nederlands-Indië geweest en zijn vader was kamerheer, later particulier secretaris van prinses Juliana. Deze zat lange tijd als prominent in gijzeling. De jonge Tièn was, zo blijkt uit brieven van zijn ouders, een wat lastig en 'ontembare' jongen die gedreven werd door sterke rechtvaardigheidsgevoelens. Dat bracht hem als kind nog wel eens in problemen. Hij werd zelfs enige tijd uit huis geplaatst bij de Haagse inspectrice bij de kinderpolitie, Tine van Deth, een van de kernleden van het Haagse netwerk. Bij haar lijkt de jongen zich erg thuis te hebben gevoeld. In de familie was verder niets bekend over een seksuele voorkeur. Zoals zovele jongens uit zijn milieu zocht hij naar een manier om zich nuttig te maken (Pers.communicatie M. Baud aan JS)

Oudere ongehuwden waren er ook. Een van hen was Dick de Vries. De Vries was medewerker bij Fokker in Koog aan de Zaan, had volgens eigen zeggen aan het gewapend verzet deelgenomen en had Stijkel voorzien van allerlei plattegronden van havens en militaire objecten in Noord-Holland en bouwtekeningen van vliegtuigen. Na zijn arrestatie zat hij in het Oranjehotel gedurende vier maanden in een cel met Jan Kalff, de burgemeester van Krommenie. Deze kon na de oorlog verslag uitbrengen aan de familie van De Vries. Als ik dat verslag ga tegenlezen op tekenen van anders-zijn zitten er verschillende belangwekkende passages in. Alleen al de eerste ontmoeting:

“De zeer kalme figuur die daar de cel binnentrad, was gekleed in een ruige blauwe zeilbroek, gestoken in hoge laarzen alsmede een prachtig gebreide witte jas, versierd met donkerbruine rendierfiguren, welke jas of jumper over het blote bovenlichaam gedragen werd. In de handen droeg hij een keurig stapeltje boeken en ondergoed en een aktetas met toiletartikelen.”

In die maanden voerden ze eindeloze gesprekken ‘zonder terughouding’ over alle mogelijke onderwerpen. “Ons interessantste gesprek ging over de liefde; hij had mij namelijk uitvoerig van zijn engagement verteld en daarbij gezegd dat wanneer hij ooit trouwde hij ‘daarvan toch beter moest worden’. Deze wel zeer eigenaardige opvatting, waarvan ik hem graag af wilde brengen, deed ons gesprek ontstaan dat hier moeilijk weer te geven is. Ik heb hem daarin gezegd dat hij wèrkelijk liefde in het leven lerende kennen, deze idee onmiddellijk overboord zou gooien, daar hij liefhebbende de behoefte zou krijgen het voorwerp van zijn liefde te geven: geven in materiële zin, maar meer nog aan zorg, hartelijkheid en toewijding. Hij begreep dit ook wel en wilde het zeker inzien; het was zeker het beste gesprek wat wij hadden, en hij zei: ‘Met mijn moeder zelfs heb ik nauwelijks ooit zo’n intiem gesprek gehad.’ Ruzie hadden wij ook, de eerlijkheid gebiedt het te zeggen. Maar zelden en kort en maar over één onderwerp. Ik ben netjes. Dick is netjes, maar Dick was in de cel ‘afgrijselijk’ netjes en hij vond mij maar een slordig mannetje. Dick stapelde zijn bezittingen steeds keurig haaks op, vouwde zijn kleren vóór het naar bed gaan zó op, alsof zij net uit de linnenkast kwamen, Dick dweilde en veegde de vloer tot die steriel was en morste ik daarop bij het handenwassen een paar druppels schoon water, dan huppelde hij met een dweil achter mij aan om die op te vegen. Dat leverde nu en dan wrijving op, maar zoals gezegd: niet ernstig.” (NIOD 190b, nr 30)

Daarmee moeten we het doen. Meer is er niet te vinden. Schorers vriend en maat Jaap van Leeuwen leerde in mei 40 het adressenbestand van het tijdschrift *Levensrecht* uit het hoofd en vernietigde het laatste nog niet verspreide nummer. Na de oorlog schreef hij de namen uit het hoofd weer op; mogelijk aangevuld met de namen van mensen die hij sindsdien had leren kennen. Namen van personen die de oorlog niet overleefd hadden kregen een ‘t’ of een kruisje ervoor. Geen enkele naam uit de Stijkelgroep komt voor op deze lijsten. Arondeus staat er wel op, evenals Peekelharing.

Herinnering aan het verzet na de oorlog

Het ging na de oorlog en wel en tegelijk ook weer niet over verzet. De wederopbouw van het verscheurde land vereiste het suggereren van een eenheid die er eigenlijk in de oorlog al niet was en na de oorlog al helemaal niet. Het verzet werd in de eerste jaren na de oorlog als een

bijna abstract collectief neergezet. Individuen ontbraken daarin, geholpen door het feit dat degenen die actief in het verzet waren geweest en het overleefd hadden er niet over spraken en degenen die het niet overleefd hadden er natuurlijk niet meer over konden spreken. Pas vanaf de jaren tachtig ging het ineens over individuen die dan ook nog veelal als slachtoffer werden gezien. Bovendien werd snel duidelijk dat alleen het verzet van bepaalde groepen maar geschikt werd geacht om te herdenken. Het communistisch verzet bijvoorbeeld niet. De Stijkelgroep paste uitstekend in dit frame. Het was een diverse groep, iedereen zat er in, mannen en vrouwen, jong, oud, verschillende maatschappelijke niveaus en zelfs religies. De vraag is wat er gebeurd zou zijn als men had geweten van de homoseksualiteit van verschillende leden, en Stijkel was dan ook nog vrijmetselaar. Maar dat was niet bekend. Mede door de inspanningen van Wim Wagenaar, vader van een van de gefusilleerden, die dank zij zijn maatschappelijke positie behoorlijk wat pressie kon zetten werden de stoffelijke overschotten van de meeste in Duitsland overleden leden van de Stijkelgroep gevonden en gerepatriëerd, zelf met inspanning en op kosten van de Nederlandse regering, die zich daar aanvankelijk niet voor wilde inzetten, bang voor de kosten. De gemeente Den Haag, die graag een verzetsmonument wilde hebben, stelde grond ter beschikking. In juli 1947 werden de stoffelijke overschotten met volle militaire eer na een dienst in de Jacobskerk en een tocht door het centrum van Den Haag bijgezet op de begraafplaats Westduin, waar nog steeds een monument de herinnering levend houdt (Zwart 2006).

Ook de homo-emanipatiebeweging - het vroege COC- gaf aanvankelijk weinig aandacht aan het homoseksueel verzet in de oorlog. Er werd 'op bescheiden wijze' in het tijdschrift *Vriendschap* aandacht aan de oorlog besteed, maar dan ging het vooral over de positie van homoseksuelen in Duitsland. Wellicht kwam het te dichtbij: de oprichters van het COC Engelschman en Van Leeuwen hadden ook in het verzet gezeten. Van Leeuwen had zelfs acht maanden in het Huis van Bewaring in Amsterdam gezeten omdat hij via zijn huisgenoot Arie Addicks betrokken was geraakt bij de verspreiding van het illegale Parool. Addicks die nogal een wilde jongen was schoot bij zijn arrestatie op een Duitser en kreeg kort daarop de doodstraf. Van Leeuwen heeft geluk gehad en werd vrijgelaten, al moest hij later opnieuw onderduiken.

Waarom?

Ik kom terug op mijn beginvraag: waarom? Waarom verzet en waarom willen wij dit weten? Een deel van het antwoord vinden we in de korte biografie van Arondéus die senator Gerry E. Studds liet opnemen in de Congressional Records. Hij zegt zich er van bewust te zijn dat iemand als Arondéus makkelijk uit de collectieve herinnering kan verdwijnen, omdat hij vanwege zijn homoseksualiteit geen kinderen had om hem te gedenken. "Wij zijn hun familie en zullen hen nooit vergeten"

De overgrote meerderheid van de geschiedenissen van de tweede wereldoorlog in Nederland heeft een mannelijke hoofdpersoon, wiens heteroseksualiteit als een zo vanzelfsprekend gegeven wordt gezien, dat het niet eens de moeite van het vermelden waard is. Echte Mannen waren het, en echte mannen hebben geen gevoelens, maar verrichten vooral Daden. Net als alle verhalen hebben verhalen van verzet een vast stramien, die weinig tot geen ruimte voor afwijkingen overlaat. Er is weinig ruimte voor gevoelens van angst, van twijfel, van onzekerheid. Ze zijn strikt gecodeerd voor avontuur en handeling.

Ik hoopte in dit onderzoek dat stramien te kunnen doorbreken, maar het stramien bleek buitengewoon taai. De bronnen gaan wat dit betreft niet een stapje opzij, om aan onze wensen te voldoen.

Zo blijft de relatie tussen seksuele voorkeur en de oorlog – of mensen nu als slachtoffers of als helden – worden neergezet, buitengewoon stroef en lastig. Het is kennelijk een onderwerp dat schuurt, ook nu nog. Ik geef twee voorbeelden:

a. Regelmatig lees ik een bijna onbetamelijke opluchting als uit onderzoek blijkt dat er geen *systematische* homovervolging in Nederland in de tweede wereldoorlog heeft plaatsgevonden. Al in de jaren 70 en 80 in de aanloop van de discussie rond de wet uitkering vervolgingsslachtoffers en de boeken van de Jong zie ik weerzin van de kant van de overheid en haar instanties om zelfs maar na te denken over deze vraag. ‘Waarom willen jullie zo graag vervolgd zijn?’ vroeg NIOD directeur Paape aan onderzoekers Koenders en Oosterhuis. Marjan van der Klein suggereerde in haar nooit gepubliceerde eindartikel voor de TTW dat de wortels van dat ongemak liggen juist in de strijd die gevoerd werd om erkenning van het slachtofferschap van homoseksuelen in de tweede wereldoorlog. Wie in Nederland wil meedoen dient zich een plaats te verwerven in het spreken over en de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog. De homoseksuelen zagen grote verwantschap tussen het oorlogstrauma als onderdrukte, pijnlijke ervaring met hun eigen geschiedenis, die ook als illegaliteit (bij de heersende strafbaarstelling) was beleefd. Juist die relatie werd hen ontnomen.

De dissertatie van Koenders - 1996 al weer – maakte echter duidelijk dat er wel degelijk wat aan de hand was geweest. Koenders somde enkele honderden gevallen op van mannen die rond homoseksualiteit gedurende de oorlog op de een of andere wijze in de problemen waren gekomen. De Duitse bezetter voerde een groot aantal maatregelen in analoog aan wat in Duitsland zelf was gebeurd ten einde homoseksualiteit en de homobeweging te vernietigen/ te onderdrukken. Alleen de laatste fase, de systematische vervolging ontbrak. Die conclusies lijken inmiddels in het niets verdwenen. Er klinkt mij iets te veel opluchting in door. Gelukkig, niets aan de hand, jullie zeuren, we hoeven er niet meer over na te denken, iedereen hetero en we gaan weer over tot de orde van de dag.

b. Het ongemak dat sommige biografen hebben met de persoonlijke levens van met name verzetsvrouwen. Uit de biografie van Marie Anne Tellegen is duidelijk dat ze belangrijke relaties met mannen én het vrouwen had, dat ze zich in haar studietijd graag als jongen verkleetde, en wellicht belangstelling voor SM had. Haar biograaf Wim Weenink schenkt daar echter geen aandacht aan. “*Hij zet een vrouw neer die onvindbaar blijkt*” vond de recensente Erna van Koeven. In een aantal levensgeschiedenissen is duidelijk dat de betrokken vrouwen veelal een vrouwelijke significante andere hadden, die veelal in het verhaal wordt weggezet ten koste van vage heteroseksuele verliefdheden, die meestal evenmin te bewijzen zijn.

Ik heb dat ongemak zelf ervaren toen ik over vrouwen in het verzet ging schrijven. Waarom moest ik zo nodig over vrouwen, die zich nimmer hadden geuit over hun persoonlijk leven, laat staan seksuele voorkeur, schrijven?

Vrouwen spreken nu eenmaal weinig over seksualiteit en seksuele voorkeur. Al in de jaren tachtig van de vorige eeuw waren er onder historici – en feministische historici – discussies over wat nu precies een lesbische vrouw was en hoe je die in het verleden kon aantonen – indiceren. Deze discussie blijkt kennelijk geheel aan de mainstream historici voorbij te zijn gegaan. Die willen overduidelijk bewijs van gelijkgeslachtelijke genitale activiteit – zo niet, wordt je weer rustgevend onder de hetero’s ingedeeld. Feministische historici stelden de retorische vraag: “Does it matter if they did it?” of gaven een alternatieve definitie “All it needs to be a lesbian, is a woman and a book”. Voor mij is de gerichtheid op vrouwen, het feit dat de significante anderen in het leven vrouwen zijn, een belangrijk argument om deze vrouwen in te delen bij een niet-heteroseksuele categorie.

Uiteindelijk waren het persoonlijke leven en de persoonlijke overtuiging cruciaal bij de beslissing om in verzet te komen. In een boek met biografieën over homoseksualiteit en verzet noemde ik dat *Het begint met nee zeggen*. Bij Arondéus had dat nee zeggen duidelijk te maken met zijn homoseksualiteit. Bij anderen zoals Stijkel, ging het om het gevoel, te doen wat hij meende te moeten doen – al was zijn eerste verzetsdaad het beschermen van mede-homoseksuelen. Een godsdienstig geïnspireerde opdracht, vaderlandsliefde, de plicht als militair, en misschien wel een mix van dit alles. Die beslissing zal veelgelaagd zijn. Politieke

en levensbeschouwelijke overtuiging, opvattingen over sekse maar ook ervaringen hoe het is om te leven als seksuele minderheid zullen in wisselende samenstelling een rol hebben gespeeld.

Ik eindig een gedicht van Remco Campert – wiens vader omkwam in Neuengamme:

Verzet begint niet met grote woorden
maar met kleine daden
zoals storm met zacht geritsel in de tuin
of de kat die de kolder in zijn kop krijgt
zoals brede rivieren
met een kleine bron
verscholen in het woud
zoals een vuurzee
met dezelfde lucifer
die een sigaret aansteekt
zoals liefde met een blik
een aanraking iets dat je opvalt in een stem
jezelf een vraag stellen
daarmee begint verzet
en dan die vraag aan een ander stellen

© Judith Schuyf april 2018

Archieven

NIOD Archief Stijkelgroep Dossiernummers 249-0794 249-0795 en 190b

NIOD KBI- 6626 Knipselcollectie Johan Aaldrik Stijkel

NIOD 288 # 8 A. Millenaar. 'De behartiging van de Nederlandsche belangen in Duitschland gedurende den oorlog'.

IHLIA Archief J. van Leeuwen.

Davidson, Bert J. (2014) *Het dagboek van Barend Davidson. Een Zwolse Jood in het verzet*. Z.p. [Eindhoven]

Gijs e.a. (1990) Seksuologie in Nederland *Tijdschrift voor seksuologie* 14 103-113

Harthoorn, W. (1963) *Verboden te sterven*. Oorspr uitgave Amsterdam Pegasus 1963. Voll herz uitgave Westervoort Van Gruting 2007.

Keizer, Madelon de (1991) *Het Parool 1940-1945. Verzetsblad in oorlogstijd*. Amsterdam

Klein, Marjan van der (2007) *Homo's en de collectieve herinnering aan de tweede wereldoorlog: vijftig jaar beeldvorming over homoseksuele oorlogservaringen*. Rapportage over onderzoek 2. in het kader van het onderzoeksproject over Homoseksualiteit in Nederland in de twintigste eeuw. IISG Amsterdam.

Koenders, Pieter (1996) *Tussen christelijk reveil en seksuele revolutie. Bestrijding van zedeloosheid in Nederland, met nadruk op de repressie van homoseksualiteit*. Amsterdam

Koeven, Erna van <https://biografieportaal.nl/recensie/marie-anne-tellegen-weenink-vrouw-achter-de-troon/>

Leeuw, A.J. van der (1993) ongepubliceerd artikel over de Stijkelgroep, bedoeld voor Elsevier

Meer, Theo van der (2007) *Jhr mr Jacob Anton Schorer. Een biografie van homoseksualiteit*, Amsterdam

Müller, Klaus en Judith Schuyf (2006) *Het Begint Met Nee Zeggen. Biografieën Rond verzet en Homoseksualiteit 1940 1945* Amsterdam

Weenink, Wim (2015) *Vrouw achter de troon. Marie Anne Tellegen 1893-1976*. Amsterdam.

Zwart, Karen (2006) *De Stijkelgroep en de herdenkingscultuur na de tweede wereldoorlog*. Afstudeerscriptie Universiteit Leiden

www.stijkelgroep.nl

www.katwijkinoorlog.nl

www.honig.nl

<https://www.meitotmei.nl/twee-zaanse-verzetsstrijders-een-brief/>